

Läsförståelse under lupp

Den 2 december 2002 ägnades Språkloss redaktionsmöte åt frågan vad läsförståelse egentligen står för. Förutom redaktionsmedlemmarna var professor Stefan Samuelsson inbjuden, liksom frilansjournalisten Ulla Lovén som här återger diskussionerna.

- Jag kan avkoda texter på finska och swahili riktigt bra utan att alls kunna språken! sa Karin Taube, professor vid Institutionen för utbildningsvetenskap vid Mitthögskolan, Härnösand. Att kunna läsa upp en text på t ex finska eller swahili utan att förstå ett enda ord illustrerar på ett övertydligt sätt att avkodning och förståelse av en text inte är samma sak. Karin Taube citerade "sin lärofader" Ingvar Lundberg, enligt många den forskare i Norden som vet mest om barns och ungdomars läsförmåga och dyslexi. I boken Språk och läsning 1984 vaskar Lundberg fram sex huvudskäl till att inte förstå vad man läser:

1. Man avkodar fel, dvs läser något annat än vad som står.
2. Avkodningen är inte tillräckligt automatiserad. Jämför med bilkörning! Om själva avkodningen/bilkörningen är en kontrollerad process som kräver all uppmärksamhet tappar man överblicken och gör lätt fel.
3. För litet ordförråd för den text man läser. Sådana svårigheter upplevs inte minst av invandrabarn.
4. Svårigheter med syntaxen. Det skrivna språket är ett annat än det talade. Skriftspråket måste vara tydligare, berätta mer än talspråket - som ju stöds av kroppsspråk och mimik.
5. Bakgrundkunskapen saknas.
6. Läsningen är passiv - varken hjärtat eller huvudet är med.

Men en förenklad formel kan man säga att

L (Läsförståelse) = **A** (Avkodning) x **F** (Förståelse).

Det handlar om multiplikation, inte addition. Saknas bara det ena, blir resultatet ändå noll.

- Kanske kan man multiplicera med ytterligare en faktor, sa Karin Taube. Nämligen med **M** för Motivation.

15-åringars kunskaper jämförs internationellt

Men det som *Karin Taube* främst ville fokusera på den här dagen var vissa forskningsresultat från PISA 2000.

PISA står för Programme for International Student Assessment. Det är ett projekt inom OECD, Organization for Economic Co-operation and Development, där ett ökande antal av världens industrialiserade länder ingår. Syftet med PISA är att mäta och jämföra 15-åringars läsförmåga och kunnande i matematik och naturvetenskap.

Undersökningen sker i tre omgångar. I den första rapporten, PISA 2000 (med 32 deltagande länder), står läsförståelse i fokus, i den andra år 2003 (med 44 länder) kommer matematiskt kunnande att vara huvudämne, och i den tredje år 2006 inriktar man sig främst på de naturvetenskapliga kunskaperna. I alla undersökningarna mäts dock samtliga tre ämnesområden.

I denna första omgång, berättade Karin Taube, deltog mer än en kvarts miljon elever; i Sverige 4 416 elever från 154 skolor. Den svenska rapporten PISA 2000 fokuserar på de svenska ungdomarnas läsförmåga i ett internationellt perspektiv.

Vad är att kunna läsa?

Hur skulle våra länder fungera om nästa generation inte kunde läsa?? frågade Karin Taube retoriskt. Allt bygger på läsning. Men vad är det då att kunna läsa? Enligt PISA identifieras läsförståelse som förmågan att förstå, använda och reflektera över texter för att uppnå personliga mål, utveckla sina egna kunskaper och möjligheter, samt att delta i samhället.

PISAs undersökningar visar att svenska 15-åringar hävdar sig väl i läsförståelse, berättade Karin Taube. Bara ett europeiskt land är bättre, nämligen Finland. De två utomeuropeiska länder som fick bättre resultat än Sverige är Kanada och Nya Zeeland.

Bland de europeiska länder som befinner sig på ungefär samma nivå som Sverige finner vi Norge, Storbritannien, Irland och Österrike; och bland de utomeuropeiska Australien, USA och Japan. Sämre resultat än Sverige hade bl.a. Danmark och Island, Frankrike och Schweiz, Tjeckien, Ungern och Mexiko.

Ordavkodning och läsförståelse

Korrekt ordavkodning behöver alltså inte betyda att man förstår den text man läser. Men hur stor betydelse har en riktig ordavkodning för läsförståelsen? Enligt PISAs undersökningar står ordavkodningen för i genomsnitt 21% av läsförståelsen - ännu mindre än man kanske kunnat vänta.

Inom den svenska delen av PISA har man också mätt hur ordavkodning och läsförståelse relaterar till resultaten på proven i matematik och i naturvetenskapliga ämnen. Det visar sig att 70% av resultaten i matematikprovet beror på ordavkodningen och läsförståelsen. För provet i naturvetenskapliga ämnen är samstämmigheten än högre: 76%.

Ett annat sammanhang som undersökts är 15-åringarnas kunskaper i alla de tre huvudämnena i relation till deras socioekonomiska status. Resultaten av dessa mätningar är slående. Ju högre socioekonomisk status, desto bättre resultat i alla tre ämnena. "Kurvorna nästan slickar varann", som Karin Taube uttryckte det. Det är dock viktigt att påpeka att sambandet mellan elevernas socioekonomiska bakgrund och deras kunskaper är svagare i Sverige än i

genomsnittet bland OECD-länderna. I Tyskland t ex är sambandet mycket starkare än i Sverige.

Lite forskning om läsförståelse

Stefan Samuelsson, professor och verksam vid Senter for leseforskning, Høgskolan i Stavanger, och vid Institutionen för beteendevetenskap vid Linköpings universitet, anslöt till Karin Taubes resonemang om att avkodning och läsförståelse är delvis oberoende av varandra. Men forskningen har främst handlat om problem med ordavkodning/dyslexi, och läsförståelsen har behandlats styvmoderligt. Det finns i själva verket nästan ingen forskning om hur vanligt det är med dyslektiska problem i förhållande till problem med läsförståelse. För att undersöka detta behöver man studera en hel "population", t ex alla elever i en skola eller i en kommun.

Stefan Samuelsson har nu fått tillgång till en i sammanhanget relevant populationsbaserad undersökning, om än i något mindre skala. Det är en uppsats av Gunilla Svanfeldt inom det specialpedagogiska magisterprogrammet vid Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet. Svanfeldts undersökning omfattar samtliga 226 elever vid en mellanstadieskola i trakten av Linköping. Samuelsson har valt ut och korrelerat de tester som avser ordavkodningsförmåga, läsförståelse, hörförståelse och ordkunskap. Hörförståelsen har använts för att komma "verklig förståelse" på spåren. (Läsförståelsen kan ju påverkas av avkodningsförmågan.)

Fler som inte förstår

Av de 226 eleverna hade 13 brister i ordavkodningsförmågan men hade samtidigt en ganska god hörförståelse. 6% av den undersökta populationen kan alltså kallas dyslektiker - vilket sammanfaller med uppskattningar som gjorts av andelen dyslektiker i hela landet. Vidare framgår att 23 elever av 226, eller 10%, har större problem med hörförståelsen än med ordavkodningen.

Hurdan är då relationen mellan hör- och läsförståelse? Enligt undersökningen mycket nära! Med utgångspunkt från det ena kan man förutsäga det andra. Det är alltså både muntligt och skriftligt svårt att nå elever med generella förståelseproblem (även om en levande muntlig framställning, stödd av gester och mimik, ibland kan kompensera marginellt).

Hur påverkar då ordkunskapen - vokabulären - elevernas läs- och hörförståelse? Som man kan vänta är sambandet starkt. Både läsförståelsen och hörförståelsen korrelerar högt med ordkunskapen. Alltså: ju större ordförråd man har, desto bättre förstår man både det man läser och det man hör.

De slutsatser Samuelsson drar av undersökningen är, sammanfattningsvis, att

Det är ungefär lika vanligt med lässvårigheter på grund av dyslexi som på grund av andra "icke-specifika" svårigheter

Icke-dyslektiska elever med läsproblem har lika stora bekymmer med sin hörförståelse

Olika läsproblem kräver olika specialpedagogiska insatser

En dyslektiker bör få hjälp att systematiskt träna ordavkodning och kopplingen mellan bokstäver och språkljud. För honom eller henne är ovanliga och nya ord ofta problematiska. Då kan man i texterna ersätta dessa med vanligare ord med samma betydelse.

När en dyslektiker väl kodat av ett ord har han eller hon i regel inga större problem med läsförståelsen. Men det kan ta mer tid att komma dit. Stefan Samuelsson är därför mycket kritisk mot tidsbegränsade tester och prov.

Dyslektikern kan kompensera

En dyslektiker kan kompensera sitt funktionshinder, särskilt genom att ge och ta emot muntlig information i stället för skriftlig. Men individer med förståelseproblem kan inte kompensera sina svårigheter på motsvarande sätt utan behöver hjälp med att utveckla ordförråd och språk. Vi kan komma till mötes genom att förenkla texter, anpassa dem språkligt till läsarens nivå. Sambandet mellan typ av text och läsförståelse är mycket stor, underströk Stefan Samuelsson.

Vid den efterföljande diskussionen var alla eniga om hur viktig den språkliga uppväxtmiljön är för vår språkliga kompetens. Att vi som barn exponeras för språket!

Hur mycket kan förskolan kompensera de barn som inte får tillräcklig språklig stimulans hemma? frågade Karin Taube. Och Bodil Andersson, projektledare för Språka loss, gav ett illustrativt och tragiskt exempel ur sin verksamhet som logoped. Ett föräldrapar kom till hennes mottagning med sin 1½-åring, som nästan inte gav några ljud ifrån sig. När Bodil tog upp detta med dem, svarade de: Det är väl ingen mening att börja prata med honom innan han kan tala?

Komplexitet anstränger korttidsminnet

- Det finns snälla texter och dumma! sa *Lars Melin*, docent vid Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet, en av de få i Norden som forskar om texters begriplighet. Texter kan hjälpa eller stjälpa vår förståelse.

Lars Melin framhävde fyra faktorer som särskilt viktiga för om vi ska begripa eller inte begripa en text:

1. Korttidsminnet (KTM)
2. Perspektivet
3. Textbindningen/sammanhanget
4. Den förföriska detaljen

- När meningar blir komplexa är det korttidsminnet som ansträngs, sa Lars Melin. Komplexiteten finns på olika nivåer: på satsnivån, på frasnivån och på morfemnivån (morfem=den minsta språkliga enheten med självständig betydelse). Komplexiteten uppstår

bland annat när man packar in mycket information på liten plats. Avsikten är att det ska gå fortare att läsa, och det gör det kanske. Men samtidigt är risken stor att man förstår mindre. Så vad vinner man?

Ett sätt att "packa" en text är att sätta ihop ord. Men det kan föra med sig att komplikationen i stället flyttar in i ordet. Bl a kan syftningen vara oklar. Jämför till exempel orden polisvåld och kvinnovåld. Vem utövar våld och vem utsätts för det - språkligt sett?

Brukarnas perspektiv

Ur vilket perspektiv skrivs en text? Lars Melin nämnde Britt-Louise Gunnarsson som en "guru" inom detta område. 1982 kom hennes bok Lagtexters begriplighet. Fortfarande ger denna bok också den mest fullständiga genomgången av begriplighetsforskningen.

När MBL, Medbestämmandelagen, först skrevs visade den sig vara obegriplig. Varför? Den hade ju samma språk som alla andra lagar? Svaret var att "alla andra lagar" skrivits ur ett domarperspektiv och därför var lätta att läsa för dem och för andra jurister. Men MBL skulle läsas av löntagare och arbetsgivare. Brukarna var andra och därmed perspektivet. Britt-Louise Gunnarsson formulerade om lagen och den blev begriplig.

- Brukarperspektivet är det som är lättast att få in i en text - och som man oftast glömmer, sa Lars Melin.

Att binda samman en text

Textbindning är att ge texten sammanhang, hålla fast den röda tråden. Undersökningar om textbindning finns av läroböcker men också av nyhetstexter. (Findahl & Höjjer, se referenser nedan)

Lyssnare och läsare bygger upp sin förståelse på kedjan orsak-händelse-följd. Meningarna ska haka i varandra. En idealmening lyser upp något ur föregående mening samtidigt som den väcker nyfikenhet på nästa.

Lars Melin visade oss ett avskräckande exempel på motsatsen ur en historiebok för högstadiet. I denna text fördunklas sammanhanget i texten därför att författarna hela tiden väljer nya ord för samma företeelse. Det som skulle vara en innehållslig ledstång i texten blir till hopp mellan tuvor i sankmark. Här följer exemplet:

Kristian Tyrann hade inte lyckats tysta all opposition i Sverige. Avrättningarna, Stockholms blodbad som de kom att kallas, spred skräck men också motståndsvilja. Alla stormän hade inte mist sina huvuden. En ung man som hette Gustav Vasa tog sig upp till Dalarna. Där hade Engelbrekt och Sturarna tidigare fått hjälp, och det borde Gustav också få, räknade han med. Dalkarlarna ställde upp efter viss tvekan. Upproret spred sig snabbt. 1523 kontrollerade upprorshären så gott som hela Sverige, men med ett viktigt undantag: Stockholm. För att erövra huvudstaden behövde Gustav fartyg. Dem fick han från Hansan, plus soldater och penninglån. Den mäktiga handelsorganisationen hjälpte också danska adelsmän att göra uppror mot Kristian, som måste fly från Danmark, där en ny kung valdes.

Den förföriska detaljen

En fjärde faktor är den förföriska detaljen som ska göra en text lockande. Det kan vara en rubrik, en illustration eller ett citat och innebär att man inbjuder läsaren till provsmakning av texten. Mellanrubriker behöver inte nödvändigtvis sammanfatta det stycke de inleder utan kan få vara "catchy" liksom också illustrationer. Ett knep som blivit vanligt under senare år är en sk drop quote, ett kärnfullt citat ur texten, på väl synlig plats på sidan. En drop quote kan både ge den jäktade läsaren en uppfattning om innehållet och dra in de mindre jäktade i brödtexten.

Dessutom: the human touch (ordagrant "den mänskliga beröringen") skadar sällan. Och det är den mest genomförda formen av förförisk detalj.

30 lättlästa böcker om året

- Vi är pragmatikerna! sa *Lisbeth Rosenschöld*, informatör vid Centrum för lättläst i Stockholm (CLL) inledningsvis och gav därefter kort information om CLLs verksamhet: Den första LL-boken - Sommaren med Monika av Per Anders Fogelström - kom ut 1968, när dåvarande Skolöverstyrelsen ledde utgivningen av lättläst litteratur. Idag ges 30 nya LL-böcker ut varje år. Böckerna har tre förståelsenivåer: lätt, lättare, lättast. Ett par av de mest efterfrågade är Jan Guillous *Ondskan* - oillustrerad - som hittills sålts i ca 6 500 ex, och Henning Mankells *Fotografens död*, som sålts i nästan 10 000 ex.

Nyhetsbladet 8 SIDOR började ges ut 1984. Upplagan är idag 14 000. Varje ex läses av ett tiotal personer.

CLL har sitt uppdrag att ge ut lättläst litteratur från Kulturdepartementet som i år bidrar med 15 miljoner kronor. Den totala omfattningen är 30 miljoner.

CLLs verksamhet har fem grenar:

1. 8 SIDOR
2. LL-förlaget
3. Läsombudsverksamheten
4. Lättlästtjänsten.
5. Kurser, inte minst för journalister, i konsten att skriva lättläst

Läsombudsverksamheten innebär högläsning för och med utvecklingsstörda i gruppboenden och på dagcentra runt om i landet. Läsombuden är "vanliga anställda" som har ansvar för högläsning, biblioteksbesök, följdaktiviteter osv som en del av sitt reguljära arbete.

Lättläst-tjänsten är en relativt ny verksamhet som innebär att myndigheter m fl får hjälp att omarbete sina publikationer så att de blir lättlästa.

Språka loss inspirerar

Och vilka är då målgrupperna för LL-böckerna och för 8 SIDOR?

Den ursprungliga målgruppen var de intellektuellt funktionshindrade. Men vi vet ju idag att 25% av Sveriges vuxna befolkning inte når upp till förväntad grundskolenivå vad gäller läsning. Det finns stora grupper av människor som har eller skulle kunna ha glädje av lättlästa

texter: dyslektiker, svaga läsare, invandrare, personer med autism, personer med afasi, barndomsdöva, äldre, elever i grundskolan...

Lisbeth Rosenschöld har arbetat många år som lärare och minns från den tiden att hon ofta ställde sig frågan: Hur når jag pedagogiskt och metodiskt de elever som avkodar bra men ändå inte förstår texten? Ett av de svar hon kom fram till var att aldrig förutsätta för hög bakgrundskunskap.

- När vi ger ut böcker ser vi till innehållet, språket, formen och bilderna, sa Lisbeth Rosenschöld till slut. Innehållet ska ha en väldigt röd tråd! Vad gäller språket tar vi idag till oss ny forskning. Vi vill inte låsa oss i ett "LL-språk". Vi är inspirerade av samarbetet med Språka loss. Så till exempel har Ylva Killander, författare och redaktör vid Centrum för lättläst, just skrivit en bok om ordspråk, ett ämne som på grund av sina metaforer tidigare ansågs vara för svårt för målgruppen.

Vid den avslutande diskussionen berördes bl a berättande, känsla och förståelse.

Torbjörn Lundgren, som själv är dyslektiker och skönlitterär författare, påpekade att orden har två dimensioner: en betydelsebärande och en känslomässig. Han ansåg att detta ofta undervärderas i lättlästa texter. Han menade också att man kan föra in abstraktioner. En ny värld öppnar sig när man väl förstått ett abstrakt begrepp!

Brita Swahn, språkkonsult vid försäkringskassan i Stockholm, beklagade att det fria berättandet kommit bort i vårt samhälle. Torbjörn instämde; de lärare i skolan som var bra berättare hade varit särskilt bra för honom. Hans Hammarlunds, Hjälpmedelsinstitutet, intryck från Sandåkraskolan i Farsta utanför Stockholm var att barn som är dåliga på läsning i gengäld ofta är bra berättare. Sandåkraskolan bedrev under många år tillsammans med Sköndalsskolan specialpedagogisk verksamhet för elever med läs- och skrivsvårigheter, med fokus just på berättandet.

Christer Jacobson, psykolog och lektor vid Institutionen för pedagogik, Universitetet i Växjö, betonade känslans betydelse för förståelsen, medan *Ylva Killander* framhöll att personer med t ex autism och Asperger syndrom går via den intellektuella förståelsen till känslan.

Bodil Andersson påpekade till slut den stora betydelsen av att förskolepersonal utbildas för att kommunicera med barn med språkliga problem.

Referenser

Ingvar Lundberg: Språk och läsning. Liber 1984

Britt-Louise Gunnarsson: Lagtexters begriplighet. En språkfunktionell studie av medbestämmandelagen. Liber 1982

Olle Findahl och Birgitta Höijer: Begriplighetsanalys. En forskningsgenomgång och en

tillämpning på nyhetsinslag i radio och TV. Studentlitteratur, Lund, och Uppsala universitet
1984

På nätet kan du läsa mer om PISA: www.pisa.oecd.org eller www.skolverket.se. Den svenska rapporten har rapportnummer 209 och omfattar 124 sidor. Du kan beställa den för 75 kronor från Skolverket om du inte har tillgång till nätet. Postadressen 106 20 Stockholm och telefonen 08-723 32 00.

UL 021217

(Språka Loss) www.fungerandemedier.se